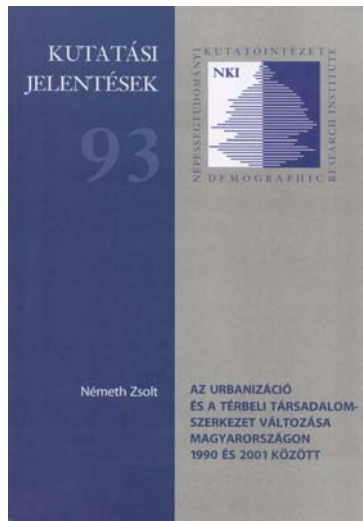

Új eredmények a térbeli társadalomszerkezet vizsgálatá területén

Németh Zsolt: Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, 2011, 222. o.

2011 végén, a 15. magyarországi népszámlálással egy időben jelent meg a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései sorába illeszkedve *Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között* című kötet, Németh Zsolt tollából. A könyvet a társadalomstatistikusnak az emberi közösségek iránt érzett felelőssége hatja át. Nem csupán a társadalmi folyamatok leírása, számokkal alátámasztott bemutatása a cél. Több annál. Üzenet mindenkinek, aki tenni tud a helyi közösségekért, és ez által az egész országért. Hiszen, mint

Németh Zsolt írja, „a településhálózat és azon belül a városhálózat mindig meglehetősen pontos és hű lenyomata a társadalomnak, és magán viseli a nagy történelmi sorsfordulók nyomait is. A magyar településhálózatnak az urbanizáció irányába haladó története (...) egy történelmi sokkról történelmi sokkra haladó, megszakítottságokkal tarkított, és a megszakítottság körülményei között újraszerveződő, a megváltozott feltételekhez alkalmazkodó társadalom képét” mutatja.

A szerző alapos áttekintést nyújt az urbanizáció és a migráció jelenségének elméleti háttéréről, annak történeti fejlődéséről, helyenként vitatkozva egyes nézetekkel. Megállapítja, hogy az államszocializmus időszakában az urbanizáció az urbanitás alacsony szintjével jellemezhető. Felteszi a kérdést: „Van-e egyáltalán relevanciája az urbanizációs elméletnek Magyarországon akkor, ha az első szakasz végéig sem jutott el addigra, amikor egyes nyugati társadalmakban már a negyedik szakaszt is azonosították?” Ugyanakkor elveti a megkésetttség, az alulfejlettség és az elmaradottság terminusainak használatát, mivel e minősítések könnyelmű használata akadálya lehet a társadalmi folyamatok mélyebb megértésének.

Németh kiemelkedő problémaként említi a hazai szuburbanizáció kutatása szempontjából, hogy nincs egységesen elfogadott kritérium, egy település szuburbán jellegének megállapításához. A tanulmány ennek kezelésére a legegzaktabb tipológiát alkalmazza. A magyarországi szuburbanizációs folyamatokban Budapestnek és a fővárost körülvevő településeknek van a legnagyobb szerepe. Budapest vándorlási egyenlege 1991-ben fordult negatívba, és tartósan így is maradt. A szerző itt felteszi a kérdést: „Mutatnak-e jelek a két további urbanizációs szakasz, a dezurbanizáció és a reurbanizáció azonosíthatóságára?”

A kötet célja az urbanizációs irodalom zömétől eltérően az urbanizációnak és az azzal járó térbeli társadalomszerkezeti változásoknak nem csupán a városhálózaton, hanem a településhálózat egészén való vizsgálata és bemutatása. Németh ezért kiindulópontként felvázolja a magyar társadalom térbeli társadalomszerkezetét az 1990. évi népszámlálás adatai alapján. Többek között megállapítja, hogy már ekkor is a településhálózat peremén koncentráltak a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő csoportok, és a térbeli különbségek már ekkor sem voltak elhanyagolhatók. A városiasodás nem hatotta át egészében a magyar társadalmat, fennmaradt egy meglehetősen élesen különváló rurális világ. Az 1990-et megelőző évtizedek történései mintegy előkészítették azt a folyamatot, amelynek során az 1990-es változást követően az ország egyes területei társadalmi és fizikai értelemben is rohamosan erodálódtak.

A társadalom térbeli szerkezeti változásának vizsgálatához első lépésként a településeket településcsoportokba kellett sorolni. Erre azért volt szükség, mert a létező közigazgatási szintek mindegyikére igaz, hogy az urbanitás szempontjából nagyon különböző helyzetű településeket fognak egybe. Ezért még a legkisebb közigazgatási területi egységek, a kistérségek sem alkalmasak a vizsgálatok elvégzésére. A településcsoportok kialakításánál Beluszky Pál tipológiájából indult ki a szerző, de ezt számos helyen az elemzés célja miatt módosította. Ennek során a fő törekvés az volt, hogy a településcsoportok az urbánus-rurális tengely mentén helyezkedjenek el. Végeredményként a települések 12 csoportja alakult ki.

Következő lépésként a 2001. évi népszámlálás során összeírt személyek adatai alapján olyan társadalmi rétegeket kellett definiálni, amelyek alkalmasak a településkategóriák között vándorló népesség szociális karakterének megrajzolására. A társadalmi csoportok meghatározása dilemma elé állította a szerzőt: vagy a közel fél évszázados múltra visszatekintő rétegződésvizsgálatok hagyományos eszközeit, illetve annak legújabb ágát, az EGP-sémát alkalmazza, vagy az átrendező társadalmi viszonyokra reagáló életstílus- és fogyasztási csoportokat veszi alapul. A szerző az előbbi utat választja, mivel a népszámlálás kérdőíve és a publikált feldolgozások is az EGP-sémához igazodtak. Ennek alapján 7, természetesen nem homogén foglalkozási csoport hivatott leírni a népességet.

A településcsoportok és társadalmi rétegek meghatározása után szükség volt egy olyan mutatóra, amely kifejezi egy tetszőleges társadalmi csoport rétegződési sajátosságait, és összehasonlíthatóvá teszi más csoportokkal – vagyis mutassa meg, hogy egy társadalmi csoporton belül milyen a társadalmi rétegek belső megoszlása, egymáshoz viszonyított aránya. A kívánalmaknak a társadalmi rétegződési indexnek (TRI) nevezett mutató felelt meg a leginkább, ahol minél nagyobb az index értéke, annál nagyobb a csoportban a magasabb státusú rétegek súlya. A vizsgálatok alapján kijelenthető, hogy a településcsoportok társadalomszerkezetében a vándorlások hatására bekövetkező változások szociális tartalmának méréséhez és megértéséhez alkalmas eszköz a TRI.

Az elméleti és módszertani megalapozást követően *A településcsoportok társadalomszerkezetének változása az 1990-es években* című fejezet először településcsoportonként haladva jellemzést ad a településcsoport demográfiai, társadalmi jellemzőiről, az életviszonyok néhány mutatójáról, majd áttekinti az 1990-es évek vándorlásainak az egyes településcsoportok, ezáltal Magyarország térbeli társadalomszerkezetére gyakorolt hatását. Mindeközben képet kaphatunk az urbanizáció menetének társadalmi, szociális háttéréről, jellegéről is. Megtudhatjuk többek között, hogy a településcsoportok közötti „vándorutak” közel sem azonos szélességűek, vannak relációk, amelyek között a népességmozgás markáns, és vannak olyanok, amelyek között elenyésző. Fontos megállapítása szerint a migráció fő irányainak a fordulása nem 1990 után hirtelen és pusztán a politikai

és gazdasági átalakulás nyomán következett be, hanem egyenes folytatása volt az 1980-as évek második felében kezdődött trendnek, a városi népességkoncentráció elapadásának.

Miközben az összes vándorlás mennyisége kisebb ingadozások mellett nem változott nagyságrendileg az évtized során, a vándorlás iránya szerinti csoportok átrendeződtek. A községekből a városokba irányuló költözködések csökkentek, de még így is ez maradt a legnagyobb csoport. A leglátványosabb változás a városokból a községek felé történő vándorlások erősödése, ami részben a kezdődő szuburbanizálódással, részben a városi munkahelyek megszűnése miatt az állásukat veszítetteknek a községekbe történő visszaköltözésével áll összefüggésben. Ugyancsak fokozódott a városok közötti népességsere is, miközben a községek közötti vándorlás visszaesett. A folyamatok alakulásában a várossá nyilvánítások hatása is tetten érhető. Mindeközben a településcsoportok közötti vándorlások legnagyobb vesztese a főváros, amelynek rétegződési jellemzőin is rontott a népességsere. A főváros szuburbán övezete zárta a vizsgált időszakot a legnagyobb vándorlási nyereséggel, ahol az ország legmagasabb státusú térsége alakult ki, messze kiemelkedve valamennyi többi településcsoportból. A vizsgált időszak alatt a vándorlás és a térbeli társadalomszerkezet alakulása is annak jegyében zajlott, hogy „a hasonló társadalmi helyzetű csoportok mindennapi életében hasonló vonzások és taszítások, kihívások és kényszerek jelentkeztek, amikre a lakóhelyük megválasztásával is hasonló válaszokat adtak. Ennek jegyében áramlottak a magas státusú rétegek a státusuknak megfelelő, és egyúttal gazdaságilag fejlettebb térségek felé. A földrajzi és a társadalmi térben való helykeresés jegyében teltek az 1990-es évek, és a folyamat természetesen nem zárult le.”

„Az urbánus társadalomszerkezet nagyjából megrekedt a tradicionális városok körében, onnan csak a szuburbán övezetekre terjedt ki” – fogalmaz Németh. Kijelenthető, hogy nem volt egy, az egész társadalmat és az ország területének nagy részét átható urbanizáció, annak egyik ciklusa sem azonosítható dominánsként, ami átfőrtáta volna a társadalmat. Ugyanakkor párhuzamosan több urbanizációs ciklus is megfigyelhető, az urbanizációs ciklusok azonban összetörölódva zajlanak, és a különböző társadalmi csoportok különböző urbanizációs mintázat szerint viselkednek.

A különböző helyzetű társadalmi csoportok elkülönülése nem csupán településen belül, hanem a településhálózat elemei között is kibontakozik, kialakítva az országban nagy, összefüggő, társadalomszerkezetükben erősen leromlott népességű térségeket. „Magyarország térbeli társadalmi egyenlőtlenségei nem önmagából az urbanizáltság szintjéből következnek, hanem a társadalom működési módja miatt öltöttek a társadalmi egyenlőtlenségek markáns, a településszerkezetben leképződő térbeli formát.”

„Ha a plurális parlamentáris demokrácia intézményrendszere valóban úgy működött volna – folytatja a szerző –, amint azt létrejöttékor talán sokan remélték, és a társadalom szellemi, gazdasági és természeti erőforrásaival, vagyonával a nemzet hosszú távú érdekeivel összhangban gazdálkodott volna, (...) akkor egy ilyen hipotetikus dinamizált társadalom a felhalmozódott térbeli társadalomszerkezeti problémákat rövid idő alatt felszippanthatta volna. A sokszoros feltételes mód is jelzi, hogy itt bizony valami más történt.” Németh álláspontja szerint „továbbra is kudarcra és eredménytelenségre ítél minden olyan fejlesztési és a területi egyenlőtlenségek csökkentését célzó politika, amely nem az érintett térségek társadalmának rekonstruálásából indul ki. A városiasodott és a rurális terek között tátongó szakadék eltüntetése eminens feladata minden érdemleges területi és társadalompolitikának, erre azonban csak egy dinamikus társadalmi és gazdasági környezet kínál reális esélyt. (...) Az ország területének háromnegyedét és népességének harmadát kitevő rurális terekben rejlő erőforrások rendkívül alacsony határfokon kihasználtak. Kiaknázásuk előtt azonban éppen a társadalomszerkezet tornyosul akadályként.”